

LECH KUCHARSKI

Instytut Teorii Muzyki

Wydział Dyrygentury, Kompozycji i Teorii Muzyki

Akademia Muzyczna im. Stanisława Moniuszki w Gdańsku

ul. Łąkowa 1–2, 80–743 Gdańsk, +48 58 300 92 33

lekucha@wp.pl

Panorama romantycznej sonaty organowej¹

Sonata to, obok symfonii i koncertu, najważniejsza duża forma cykliczna epoki romantycznej. Stała się ona w szeroko rozumianej literaturze instrumentalnej kontynuacją sonaty klasycznej, choć proporcjonalnie mniejszą ilościowo w stosunku do innych gatunków muzycznych epoki. Sonata w romantyzmie nie straciła natomiast na znaczeniu, które głównie dotyczyło wykonawstwa koncertowego oraz pedagogiki. Gatunek ten tworzyli już pierwsi romantycy i był on uprawiany przez cały XIX i na początku XX wieku. Komponowano sonaty na różne instrumenty, ale przede wszystkim na fortepian, skrzypce czy skład kameralny.

Pierwsze romantyczne sonaty organowe powstały stosunkowo późno, bo w połowie lat czterdziestych XIX wieku. Powodów takiego stanu rzeczy szukać należy w poprzedniej epoce historycznej. Klasycyzm, po bujnym rozkwicie twórczości organowej w baroku, zmarginalizował tę dziedzinę działalności kompozytorskiej, pozbawiając przyszłych twórców wzorców sonaty organowej,

¹ Podjęty temat romantycznej sonaty organowej jest wynikiem braku opracowań tego zagadnienia głównie w literaturze polskiej. Część istniejących omówień dotyczy aspektów wykonawczych w wybranych sonatach bądź też ogólnych informacji o tym rodzaju utworów u danego kompozytora. Niniejsze opracowanie ma więc charakter ogólnego spojrzenia na tytułowy problem i jest poszerzoną informacją o stanie romantycznej sonaty organowej.

do których mogliby się oni odwołać. Pewna liczba kompozytorów romantycznych przywróciła organom ich dawniejsze znaczenie. Wpływ na to miał także znaczący w Europie postęp w budownictwie organowym, szczególnie we Francji w drugiej połowie XIX wieku² oraz wprowadzenie tego instrumentu do sal koncertowych.

Podstawowym zadaniem badawczym autora artykułu stało się ustalenie listy sonat, a także dotarcie do materiału nutowego i w miarę możliwości do nagrań, bowiem większa część kompozycji sonatowych na organy to utwory kompozytorów mniej znanych. Pomocne w poszukiwaniach okazały się różne źródła, takie jak: encyklopedie, leksykony oraz strony internetowe³.

Zidentyfikowane sonaty tworzą listę obejmującą 246 pozycji⁴. Pełna informacja o danej sonacie, obejmująca dostępność materiału oraz datę powstania i pierwszej publikacji, dotyczy około 65% sonat. W przypadku, gdy brak jest materiału nutowego, informacje o danej pozycji ograniczają się do pozostałych danych, a niekiedy jest to tylko pośrednia wiadomość o istnieniu danej sonaty. Lista sonat ułożona została według narodowości kompozytorów i umieszczona w Aneksach 1 i 4–6.

Najliczniejszą grupę twórców sonat organowych tworzą kompozytorzy niemieccy. Jest to 25 autorów, w których dorobku znajduje się 126 sonat, co stanowi ponad połowę wszystkich ujawnionych utworów (por. aneks 1). Dwaj z tych twórców zapoczątkowali historię romantycznej sonaty organowej, wyznaczając pewne jej cechy, a tym samym wskazując innym twórcom możliwości budowy cyklu sonatowego.

Sonaty op. 65 Feliksa Mendelssohna-Bartholdy'ego, których powstanie datowane jest na lata 1844–1845, są pierwszymi tego rodzaju utworami epoki (por. aneks 2). Każda z sześciu sonat przedstawia układ wieloczęściowy, choć zróżnicowany co do liczby części w cyklu. Są to po dwie sonaty dwu-, trzy- i czteroczęściowe. Zawartość części w sonatach Mendelssohna wykazuje istotne

² Powstał wówczas nowy rodzaj organów, tzw. organy symfoniczne, które brzmieniem naśladowały instrumenty orkiestrowe. W związku z tym nowym instrumentem powstaje nowy rodzaj cyklicznego utworu na organy solo — symfonia organowa. Kompozytorzy wykorzystywali w nich paletę brzmieniową tych nowych organów (C. Franck, Ch.-M. Widor, L. Vierne i inni), a ich konstruktorem i budowniczym był A. Cavaillé-Coll.

³ Materiał nutowy dostępny jest m.in. na stronie internetowej www.imslp.org, zaś niektórych nagrań można wysłuchać na stronie www.NaxosMusicLibrary.com lub w wersji wideo albo audio na www.youtube.com.

⁴ Wskazana liczba sonat w rozumieniu autora nie stanowi zbioru zamkniętego, bowiem możliwe jest ujawnienie kolejnych utworów.

odstępstwa w stosunku do modeli fortepianowych sonat klasycznych. Kompozytor rezygnuje ze sztandarowej formy, jaką było allegro sonatowe. Formami o najliczniejszym zastosowaniu stały się konstrukcje odcinkowe, a wśród tych trzyczęściowa forma reprzyzowa (ABA_1) oraz konstrukcje budowane przez wariacyjną powtarzalność wyjściowego odcinka formalnego ($AA_1A_2\dots$). Inną propozycją jest użycie materiału chorału protestanckiego w fudze (*III Sonata*), w wariacjach (*VI Sonata*) czy jego opracowanie w postaci preludyjnej (*I Sonata*). Istotną cechą sonat Mendelssohna jest polifonia. Przejawia się to przede wszystkim w użyciu formy fugi, która występuje w różnych częściach cyklu, w trzech utworach (*II*, *IV* i *VI Sonata*), a także lokalne użycie faktury polifonicznej nie tworzące określonej formy polifonicznej.

Drugim z kompozytorów niemieckich, którego uznać należy za współtwórcę romantycznej sonaty organowej jest August Gottfried Ritter, autor czterech sonat, z których pierwsza powstała w 1845 roku (por. aneks 3). Jego utwory to sonaty jednoczęściowe z wewnętrznym podziałem⁵. Przyjął on zasadę łączenia różnych form w obrębie danej całości: allegra sonatowego z fugą czy wariacjami, zaś formy ABA_1 z układem rondowym.

Inni kompozytorzy niemieccy przyjęli w zdecydowanej większości postać cykliczną sonat i to oni w dużym stopniu wzorowali się na cyklu sonatowym Mendelssohna, choć większość z nich stosowała formę allegra sonatowego (Gustaw Merkel, Josef Rheinberger i inni), zbliżając się przez to do wzorca sonaty klasycznej.

Znaczący wpływ na pokaźną liczbę sonat kompozytorów niemieckich miało kilku z nich, którzy w swoim dorobku posiadają liczne tego rodzaju utwory. J. Rheinberger to twórca 20 sonat, które do dziś utrzymują się w repertuarze wykonawców i są również wykorzystywane w pedagogice. Podobną liczbę sonat posiada w swoim dorobku Wilhelm Volckmar⁶, kompozytor obecnie mniej znany, ale za życia uznany wirtuoz i improwizator. Dotarcie do kompletu materiału nutowego jego sonat nie powiodło się. Uzyskano materiał tylko dwóch utworów. Hans Fährmann, autor 14 sonat i G. Merkel, twórca 9 sonat, uważany za epigona F. Mendelssohna, dopełniają listę kompozytorów niemieckich, których wkład w rozwój tego gatunku jest znaczący. Są oni autorami ponad połowy wszyst-

⁵ Nie dotyczy to *IV Sonaty A-dur* op. 31, która ma postać wariacji i fugi.

⁶ Jest on również kompozytorem historycznie pierwszej symfonii organowej (*Symphonie nach Thema's von Herzog Sachsen-Coburg-Gotha* op. 172), która powstała w 1867 roku, czyli 5 lat przed pierwszą symfonią organową Ch.-M. Widora, uznawanego za twórcę tego gatunku muzycznego.

kich utworów kompozytorów niemieckich. Ich sonaty przyczyniły się w dużym stopniu do wytyczenia kierunku rozwoju tego gatunku, co potwierdzają utwory kompozytorów w innych krajach.

Sonaty kompozytorów innych narodowości są zdecydowanie mniej liczne. Są też kraje europejskie, w których poszukiwania nie dały pozytywnego rezultatu (np. Hiszpania, Portugalia, Norwegia, Finlandia czy kraje bałkańskie). Udało się natomiast zidentyfikować sonaty kompozytorów amerykańskich.

Drugą grupę co do liczebności sonat tworzą utwory kompozytorów angielskich (por. aneks 4). Jest to 41 sonat 26 autorów. Uwagę zwraca Charles Villers Stanford, kompozytor pochodzenia irlandzkiego, zasłużony dla rozwoju muzyki angielskiej, twórca pięciu sonat, z których trzy posiadają w nazwie sugestię programowe. Z kolei *I Sonata* Edwarda Elgara zyskała dużą popularność dzięki aranżacji orkiestrowej.

Sześciu kompozytorów belgijskich posiada w swoim dorobku dziewięć sonat (por. aneks 4). Ważnym nie tylko dla muzyki belgijskiej, ale i francuskiej jest Jacques-Nicolas Lemmens, nauczyciel Alexandre'a Guilmanta i Charles'a-Marie Widora, jednego z twórców symfonii organowej. Lemmens to autor trzech interesujących konstrukcyjnie i brzmieniowo sonat, które opatrzył programowymi tytułami.

Aneks 5 zawiera spis sonat francuskich, włoskich i amerykańskich. Skromnie prezentuje się dorobek twórców francuskich, w kraju gdzie w drugiej połowie XIX wieku najbujniej rozwijała się twórczość i budownictwo organowe. Stan ten wynika między innymi z faktu, że część kompozytorów skupiła się na tworzeniu symfonii organowych, nowego rodzaju utworu cyklicznego na organy solo. Czołową postacią w zakresie sonaty organowej jest A. Guilmant z dorobkiem ośmiu utworów⁷. Wśród kompozytorów włoskich uwagę zwraca Filippo Cappocci, autor sześciu sonat, podobnie jak u Guilmanta, w dużym stopniu opartych na modelu cyklu klasycznego, z allegrem sonatowym jako jego częścią początkową. Amerykańscy twórcy sonat organowych nie należą do powszechnie znanych, choć w tamtym czasie stanowili dla lokalnych społeczności postaci znaczące. Niektórzy z nich studia odbywali w Niemczech lub Francji (Dudley Buck, James Rogers) bądź byli imigrantami (Felix Borowski, Pietro A. Yon). Toteż ich sonaty wzorowane są na modelach europejskich czyli niemieckich.

Pozostali autorzy sonat pochodzą z Danii, Austrii, Holandii i Polski (por. aneks 6). Wymienione kraje reprezentuje jeden bądź dwóch kompozytorów,

⁷ *I i VIII Sonata* zostały przez kompozytora opracowane na organy z orkiestrą i w tej postaci występują jako *I i II Symfonia organowa*.

ktorzy mają w swoim dorobku po jednej sonacie. Wyjątkiem jest Holender Johan Albert van Eijken. Z polskich autorów znana jest sonata Mieczysława Surzyńskiego. Drugi z kompozytorów to Aleksander Karczyński, autor jednej sonaty, który nie jest powszechnie znany, bowiem prawie całe życie spędził na emigracji w Stanach Zjednoczonych Ameryki.

Granice czasowe romantycznej sonaty organowej wyznaczają z jednej strony pierwsze sonaty epoki (Mendelssohn, Ritter), z drugiej zaś utwory z początków XX wieku, które spełniają kryteria umożliwiające zaliczenie ich do epoki romantycznej, w szczególności przez zastosowane środki harmoniczne, mieszczące się w zasadach harmoniki tonalnej dur-moll.

Problem ten ilustruje tabela pierwsza, prezentująca liczbę sonat powstałych w kolejnych dziesięcioleciach w podziale na narodowości ich twórców. W tabeli tej ujęte zostały tylko te sonaty, co do których udało się ustalić rok ich powstania, względnie pierwszej publikacji. Ostatnie sonaty, które spełniają przytoczone wyżej kryteria, powstały w niewielkiej liczbie w latach trzydziestych XX wieku. Najliczniej zaistniała sonata organowa pomiędzy 1871 a 1920 rokiem. Nastąpił wówczas gwałtowny wzrost liczby tworzonych sonat. Oznacza to, że apogeum komponowania tej formy wystąpiło dużo później niż w przypadku sonat na inne instrumenty, co ma związek ze wspomnianym wcześniej opóźnieniem w powstaniu pierwszych romantycznych sonat organowych.

Tabela 1. Czas powstania sonat

	1841– 1850	1851– 1860	1861– 1870	1871– 1880	1881– 1890	1891– 1900	1901– 1910	1911– 1920	1921– 1930	1931– 1940
Niemcy	8	7	3	16	14	21	16	5	1	
Anglia					4	7	3	8		2
Ameryka			1	3	1	1	5	6	5	3
Francja				4	6	1	3	1	1	
Inne		2			4	2	7	1		
RAZEM	8	9	4	23	29	32	34	21	7	5

Propozycje budowy cyklu sonatowego pojawiły się wraz z pierwszymi sonatami epoki. F. Mendelssohn tworzy swoje utwory w postaci wieloczęściowej (od 2 do 4 części), zaś A. Ritter proponuje sonaty jednoczęściowe z wewnętrznym podziałem, który zależny jest od koncepcji konstrukcyjnej całości utworu. Stan tego zagadnienia w sonacie romantycznej prezentuje tabela druga. Wynika z niej,

że kompozytorzy wszystkich narodowości przyjęli dla swoich sonat, przede wszystkim, postać cykliczną z przytłaczającą dominacją układu trzyczęściowego, a w dużo mniejszej liczbie czteroczęściowego. Pozostałe układy cykliczne reprezentowane są przez śladową liczbę utworów. Nie znalazła również uznania koncepcja sonaty jednoczęściowej, która rzadko pojawiała się w utworach kompozytorów niemieckich.

Tabela 2. Budowa cyklu sonatowego

	1 cz.	2 cz.	3 cz.	4 cz.	5 cz.	6 cz.
Niemcy	8	5	80	16		
Anglia	1		14	4	1	
Ameryka			9	6	1	
Francja			9	1	3	
Inne			17	5		1
RAZEM	9	5	129	31	5	1

Dobór form, które wypełniają części sonat, z uwzględnieniem narodowości ich twórców prezentuje tabela trzecia. Najliczniejszą formą u wszystkich kompozytorów jest trzyczęściowa forma repryzowa (ABA). Są to konstrukcje, w których repetowana część nie jest zazwyczaj wiernym powtórzeniem części początkowej. Zmiany prowadzą najczęściej do jej skrócenia. W wielu przypadkach część środkowa formy (B) zawiera różne propozycje polifoniczne: fugę (np.: F. Mendelssohn *III Sonata A-dur* op. 65 cz. I), fugato (np.: Joseph Hass *Sonata c-moll* op. 12 cz. II; Friedrich Markull *Sonata F-dur* op. 56 cz. III) czy też opracowaną w sposób polifoniczny melodię chorałową (np.: Raymond Moulaert *Sonata d-moll* cz. III; Wilhelm Rudnick *I Sonata G-dur* op. 44 cz. III).

Kolejną z form licznie stosowaną w sonatach jest fuga. Może ona występować jako fragment innej formy, np. część B w ABA (F. Mendelssohn *III Sonata A-dur* op. 65 cz. I) albo połączona jest z poprzedzającą *Fantazją* (np. J. Rheinberger *XVII Sonata H-dur* op. 181 cz. III) czy *Introdukcją* (np. Max Reger *II Sonata d-moll* op. 60 cz. III) lub też jako fragment przetworzenia w allegrze sonatowym (np.: Alphonse Mailly *Sonata d-moll* op. 1 cz. I; Camillo Schumann *III Sonata c-moll* op. 29 cz. I; M. Surzyński *Sonata d-moll* op. 34 cz. I; Philipp Julius Wolfrum *II Sonata E-dur* op. 10 cz. I). Fuga częściej występuje jako forma

wypełniająca samodzielnie całą część sonaty (np.: F. Capocci *IV Sonata Es-dur* cz. III; W. Rudnick *IV Sonata g-moll* op. 58 cz. III).

Tabela 3. Rodzaje form w sonatach

	ABA	Fuga	Allegro sonatowe	Rondo	Wariacje	Odcinkowe
Niemcy	70	56	33	14	19	19
Anglia	19	8	12	4	3	2
Ameryka	16	5	11	5	1	3
Francja	15	7	14	4		
Inne	18	12	16	2	4	1
RAZEM	138	88	86	29	27	25

Dominują zdecydowanie fugi jednotematowe z harmonicznymi przekształceniami tematu (np.: Daniel Fleuret *I Sonata c-moll* cz. I; J. Rheinberger *IX Sonata b-moll* op. 142 cz. III; W. Rudnick *III Sonata d-moll* op. 51 cz. III). Przekształcenia polifoniczne tematu stosowane są w nielicznych fugach, ograniczone ilościowo i powiązane z przekształceniami harmonicznymi (np.: Mark Andrews *II Sonata c-moll* cz. IV; J. Rheinberger *II Sonata As-dur* op. 65 cz. III).

Fugi wielotematowe to konstrukcje nieczęsto spotykane. Zidentyfikowane zostały cztery takie utwory (Ludwig Boslet *V Sonata D-dur* op. 30 cz. III; H. Fährmann *I Sonata g-moll* op. 5 cz. III; Karl Piutti *I Sonata g-moll* op. 22 cz. I; J. Rheinberger *X Sonata h-moll* op. 146 cz. I). Są to fugi dwutematowe typu I, czyli takie, które zawierają ekspozycję dla każdego tematu.

W niektórych fugach zastosowany został materiał chorałowy (np.: M. Andrews *II Sonata c-moll* cz. IV; A. Guilmant *V Sonata c-moll* op. 80 cz. V; G. Merkel *VI Sonata e-moll* op. 137 cz. I; F. Mendelssohn *III Sonata A-dur* op. 65 cz. I). Użyte melodie *cantus firmus* pochodzą zazwyczaj z chorału protestanckiego. Kompozytorzy dzielą go na odcinki i wplatają w konstrukcję, prezentując je niezmiennie w jednym głosie, zazwyczaj w partii pedału, bądź odcinki *cantus firmus* przemieszczają się przez głosy konstrukcji. Niekiedy temat fugi korzysta z czoła melodii chorałowej.

Forma allegra sonatowego stosowana jest przez kompozytorów wszystkich narodowości (por. tab. 3) równie często jak fuga. Jego konstrukcja wykazuje w większości przypadków pewne podobieństwa. Ekspozycja zawiera zazwyczaj rozbudowane tematy, zaś przestrzeń międzytematyczna i epilog są znacząco

ograniczone rozmiarowo bądź są pomijane. Tematy kontrastują nie tylko tonacją, ale też charakterem. Przetworzenia bazują na pracy tematycznej, zaś w reprzykach dokonuje się tonacyjny ujednoczenie tematów, które niekiedy występują w innym ujęciu wyrazowym.

Allegro sonatowe stosuje większość twórców sonat. Jest jednak grupa kompozytorów, którzy w konstrukcji sonat wzorują się na przykładach utworów Mendelssohna, czego wyrazem jest, między innymi, rezygnacja z użycia formy sonatowej. Są to sonaty takich twórców, jak: René-Louis Becker, Percy Buck, Frederick William Holloway, Franz Paul Lachner, J.-N. Lemmens, M. Reger, W. Rudnick czy P. Yon.

Pozostałe formy ujęte w tabeli trzeciej występują mniej licznie. Ronda bądź układy rondowe⁸ to przede wszystkim ronda klasyczne małe (np.: P. Buck *II Sonata D-dur* op. 9 cz. I i III; Michael Dasch *I i II Sonata* cz. III; J.A. van Eijken *I Sonata c-moll* op. 13 cz. II, H. Fährmann *IV Sonata a-moll* op. 18 cz. II i III). Do nielicznych należą inne typy rond, na przykład wielkie z epizodami (A. Guilman *V Sonata c-moll* op. 80 cz. III).

Dużą różnorodność prezentują użyte w sonatach formy wariacyjne. Podobnie jak fugi, mogą być fragmentem części (np. wariacje i fuga, passacaglia i fuga) lub też samodzielnie wypełniają całą część sonaty. Z wariacji przedklasycznych występują: passacaglia (np.: H. Fährmann *II Sonata b-moll* op. 17 cz. IV; F.P. Lachner *III Sonata a-moll* op. 177 cz. IV; M. Reger *I Sonata fis-moll* op. 33 cz. III; J. Rheinberger *VIII Sonata e-moll* op. 132 cz. IV), wariacje z *cantus firmus* (np.: F. Mendelssohn *VI Sonata d-moll* op. 65 cz. I; W. Rudnick *II Sonata D-dur* op. 49 cz. I; Karl Wolfrum *I Sonata f-moll* op. 4 cz. I) czy wariacje ze stałym planem harmonicznym (np.: Sigfrid Karg-Elert *Sonata a-moll* op. 74 cz. II; J. Rheinberger *X Sonata h-moll* op. 146 cz. II). Formy klasyczne to wariacje melodyczne ze stałym planem harmonicznym (Ph.J. Wolfrum *III Sonata f-moll* op. 14 cz. III; F. Capocci *VI Sonata E-dur* cz. III).

Formy odcinkowe to układy wieloczęściowe, w których następują po sobie różne materiałowo części, a niektóre z nich powracają w różnorodnych wariantach, głównie z zastosowaniem środków wariacyjnych. Ten rodzaj form spotykany jest przede wszystkim w sonatach kompozytorów niemieckich (np.: H. Fährmann *III Sonata b-moll* op. 17 cz. I i II; K. Piutti *I Sonata g-moll* op. 22 cz. II; J. Rheinberger *XV Sonata D-dur* op. 168 cz. I; J. Rheinberger *XVI Sonata g-moll* op. 175 cz. I).

⁸ Jest to ujęcie formalne, które tylko zewnętrznie przypomina układ współczynników ronda, natomiast nie zawiera cech charakterystycznych dla tej formy.

Wspomnieć należy o jeszcze jednej, nieujętej w tabeli trzeciej, formie z użyciem materiału *cantus firmus*, którym są najczęściej melodie chorału protestanckiego. Są to opracowania melodii *cantus firmus* w postaci preludów chorałowych, gdzie użyty materiał melodyczny, zazwyczaj dzielony na odcinki przemieszczające się przez głosy konstrukcji, otrzymuje polifoniczną warstwę towarzyszącą (np.: Paul Blumenthal *IV Sonata B-dur* op. 78 cz. III; F. Mendelssohn *I Sonata f-moll* op. 65 cz. I; G. Merkel *VI Sonata e-moll* op. 137 cz. III; J. Rheinberger *III Sonata G-dur* op. 88 cz. I).

Tabele 4 i 5 pokazują, jak opisane powyżej formy rozmieszczone są w cyklu sonatowym trzy- i czteroczęściowym. Nadmienić należy, że owo rozplanowanie nie różni się w istotny sposób w obu tych rodzajach cyklu. Najczęściej stosowana forma ABA pojawia się we wszystkich częściach, jednak najliczniej w wewnętrznych, w obu występujących cyklach. Fuga zdecydowanie dominuje jako część finałowa sonat, choć w utworach trzyczęściowych są przypadki otwierania utworu tą formą. Położenie allegra sonatowego jest klasyczne, to znaczy, że liczniej występuje ono w części początkowej, zaś mniej licznie w finale sonaty. Pozostałe formy ujęte w tabelach nie wykazują zdecydowanego przypisania do konkretnej części cyklu sonatowego.

Tabela 4. Rodzaje form w sonacie 3-częściowej

	ABA	Fuga	Allegro sonatowe	Rondo	Wariacje	Odcinkowe	Opracowanie <i>c.f.</i>
Cz. I	15	9	53	6	7	10	7
Cz. II	72	3		2	3	7	4
Cz. III	16	52	11	9	6	3	8
Razem	103	64	64	17	16	20	19

Tabela 5. Rodzaje form w sonacie 4-częściowej

	ABA	Fuga	Allegro sonatowe	Rondo	Wariacje	Odcinkowa	Opracowanie <i>c.f.</i>
Cz. I	7	2	8		1	4	3
Cz. II	14	1		1		5	1
Cz. III	12			3			
Cz. IV	3	12	6		3	2	1
Razem	36	15	14	4	4	11	5

Powyższe ustalenia pozwalają na możliwość wyznaczenia dwóch modeli romantycznej sonaty organowej w związku z zawartością formalną ich części. Model klasyczny cyklu trzyczęściowego w części pierwszej zawiera przede wszystkim allegro sonatowe, w drugiej ABA, zaś w trzeciej fugę lub allegro sonatowe. Ku takiej zawartości części skłania się liczna grupa kompozytorów. Są to między innymi: F. Borowski, F. Capocci, Aloys Claussman, A. Guilmant, A. Karczyński, G. Merkel, Albert Peace, J. Rheinberger, M. Surzyński. W tym modelu w sonacie czteroczęściowej jej trzecie ogniwo to zazwyczaj forma ABA.

Drugi z modeli ma związek z mendelssohnowską koncepcją sonaty. Wyróżnia ją przede wszystkim eliminacja formy allegro sonatowego na rzecz innych ukształtowań formalnych, takich jak: ABA, fuga, odcinkowe, opracowania *cantus firmus* czy różne rodzaje wariacji. Rozmieszczenie tych form w częściach cyklu trzy- bądź czteroczęściowego jest zmienne, choć niektóre z nich, na przykład fuga czy passacaglia występują prawie zawsze w finale sonaty. Ten model cyklu preferują tacy kompozytorzy, jak: L. Becker, P. Buck, J. Hass, Friedrich Kühmstedt, F.P. Lachner, J.-N. Lemmens, M. Reger, P. Yon, K. Wolfrum. Są też przypadki, gdy najpopularniejsza z form, czyli ABA, wypełnia większość części sonaty (R.-L. Becker, D. Fleuret, F.P. Lachner).

Niektóre sonaty posiadają odautorskie tytuły. Użyte nazwy oznaczają różnorodnie związki między tytułem a materiałem dźwiękowym utworu. *Sonata c-moll „Psalm 94”* Juliusa Reubke jest w założeniu autora muzyczną ilustracją treści owego psalmu. Z kolei w *Festsonate C-dur* op. 371 W. Volckmara uroczysty, świąteczny charakter podkreślają użyte tam dwie świeckie melodie: *Heil dir im Siegerkranz* (Niech żyje w wieńcu zwycięzcy) i *Wacht am Rhein* (Straż nad Renem).

Trzy z pięciu sonat angielskiego kompozytora Ch. Stanforda zawierają tytuły, które nawiązują do różnych sytuacji. Jego *II Sonata „Eroica” g-moll* op. 151 z 1917 roku odnosi się do wydarzeń wojennych roku poprzedniego i jest muzycznym hołdem złożonym poległym żołnierzom francuskim. Część pierwsza tej sonaty (*Rheims*) i trzecia (*Verdun*), w której pojawia się cytat *Marsylianki*, tytułami nawiązują do dramatycznych wydarzeń I wojny światowej. *III Sonata* tego kompozytora zatytułowana została *Britannica*, zaś *IV Sonata „Celtica”* swoją nazwę zawdzięcza użyciu melodii celtyckich.

Amerykański kompozytor włoskiego pochodzenia P. Yon w *II Sonacie e-moll* nazwanej *Cromatica* w tytule tym odnosi się do materiału użytego w utworze, silnie schromatyzowanego, także w temacie finałowej fugi. Jego *III Sonata „Romantica”* sugeruje w tytule charakter i nastrój tego utworu.

Tytuły posiadają również trzy utwory kompozytora belgijskiego J.-N. Lemmense. *I Sonata „Pontificale”* swój podniosły charakter zawdzięcza uroczystemu marszowi w części trzeciej i opartej na fanfarowym temacie finałowej fudze. Wyraźnym nawiązaniem do okresu wielkanocnego jest *III Sonata „Pascale”*. Jej trzecia część nazwana *Alleluja* opiera się we fragmentach na skalowości i harmonice modalnej.

Podobne do opisanych powyżej ilustracyjnych czy programowych założeń związanych z tytułem sonaty, bądź tytułami części, znajdujemy także w utworach J.A. van Eijkena, H. Fährmana, Johanna Krygella czy W. Rudnicka.

Zaprezentowane tu rozważania o romantycznej sonacie organowej mają charakter ogólnego spojrzenia na opisywany problem. Podsumowując ustalenia, do najważniejszych jej cech zaliczyć należy następujące:

- pierwsze sonaty organowe powstały z opóźnieniem w stosunku do podobnych utworów na inne instrumenty,
- najważniejszą rolę w tworzeniu romantycznej sonaty organowej odegrali kompozytorzy niemieccy, wyznaczając jej trendy rozwojowe,
- kompozytorzy innych narodowości w zdecydowanej większości korzystali ze wzorców sonaty niemieckiej,
- ramy czasowe sonaty to lata 1844–1930, jednak najbujniejszy jej rozwój, przypada na lata 1871–1920,
- dominującą rolę odegrała sonata w postaci cyklicznej w ujęciu trzyczęściowym (postać jednoczęściowa nie upowszechniła się),
- cechą większości sonat jest użycie form polifonicznych, szczególnie fugi oraz melodii *cantus firmus* pochodzących najczęściej z chorału protestanckiego, które opracowywane są w różnorodny sposób,
- w sonatach zarysowują się, w podobnych proporcjach, dwa modele cyklu sonatowego; jeden zbliżony do sonaty klasycznej, głównie ze względu na obecność formy allegro sonatowego i drugi, eliminujący tą formę i wzorujący się na cechach sonat Mendelssohna.

Aneks 1. Sonaty organowe kompozytorów niemieckich

BLUMENTHAL Paul (1843–1930)

I Sonata C op. 57 (publ. 1890) cz. I *Allegro brioso*, cz. II *Andante sostenuto*, cz. III *Finale. Vivace non troppo ma con vigore**IV Sonata B* op. 78 (1897) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Canzona. Andante sostenuto e dolce*, cz. III *Recitativ. Andante (Choraltempo)**II* i *III Sonata* — brak danych i materiału nutowego

BOSLET Ludwig (1860–1951)

I Sonata g op. 3 (1890) — brak materiału nutowego*II Sonata d* op. 6 (1892) cz. I *Allegro*, cz. II *Largo*, cz. III *Finale. Maestoso**III Sonata e* op. 10 (1895) — brak materiału nutowego*IV Sonata b* op. 15 (b.d.) *Allegretto* i fuga na temat *Fidelis servus* — brak materiału nutowego*V Sonata D* op. 30 (1908) cz. I *Allegro*, cz. II *Adagio*, cz. III *Doppelfuge, Allegro moderato**VI Sonata c* op. 35 (1914) — brak materiału nutowego

DACHS Michael (1876–1941)

I Sonata g op. 19 (publ. 1900) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Larghetto*, cz. III *Con moto**II Sonata A* op. 20 (publ. 1914) cz. I *Allegro non tanto*, cz. II *Adagio*, cz. III *Allegro moderato*

DIENEL Otto (1839–1905)

I Sonata d op. 3 — brak daty powstania i materiału nutowego*II Sonata* op. 11 — brak daty powstania i materiału nutowego*Grosse Sonate (III Sonata) F* op. 18 (1881) cz. I *Allegro*, cz. II *Pastorale*

FÄHRMANN Hans (1860–1940)

I Sonata g op. 5 (publ. 1891) cz. I *Moderato maestoso*, cz. II *Andante religioso*, cz. III *Doppelfuge**II Sonata c* op. 8 (1893) cz. I *Maestoso, patetico*, cz. II *Andante*, cz. III *Festo**III Sonata b* op. 17 (publ. 1902) cz. I *In tempo marcia funebre*, cz. II *Adagio molto*, cz. III *Scherzo über B.A.C.H.*, cz. IV *Passacaglia über B.A.C.H. Moderato* — *Fuga. Vivace* — *Andantino* — *Vivace assai* — *Maestoso**IV Sonata a* op. 18 (publ. 1902) cz. I *Trotzig und Schwer* — *Moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Fantasia Toccata* — *Allegro**V Sonata C* op. 22 (publ. 1902) cz. I *Moderato* — *Molto agitato Tranquillo* — *Tempo giusto, energico* — *Doppio movimento* — *Allegro agitato*, cz. II *Adagio ma non troppo* — *Allegretto* — *Andante* — *Adagio*, cz. III *Allegro con fuoco**VII Sonata fis* op. 25 (publ. 1904) cz. I „*Unser Leben währet siebzig Jahre*” *Introduzione. Andante con molto*, cz. II „*Unser Wissen ist Stückwerk*” *Andante*, cz. III „*Unser Wandel aber ist im Himmel*” (*Hymnus*) *Moderato maestoso*, cz. IV „*Unser Glaube ist der Sieg, der die Welt überwunden hat*” (*Choral* — *Nach einer Prüfung kurzer Tage*) *Moderato**VIII Sonata es* op. 46 (publ. 1910) cz. I *Lento ma non troppo*, cz. II *Allegro risoluto*, cz. III *Adagio sostenuto*, cz. IV *Moderato con moto. Fuge*

IX Sonata Es op. 53 (publ. 1913) cz. I *Moderato grazioso*, cz. II *Lento con espressione e cantabile*, cz. III *Allegretto grazioso*

X Sonata d op. 54 (publ. 1921) cz. I *Adagio sostenuto*, cz. II *Largo con gran sentimento*, cz. III *Fuga. Moderato energico*

XII Sonata d op. 65 (publ. 1921) *Grave. Moderato energico, agitato*

Sonaty VI, XI, XIII, XIV — brak danych

HAAS Joseph (1879–1960)

Sonata c op. 12 (publ. 1907) cz. I *Phantasie. Maestoso*, cz. II *Intermezzo. Andante sostenuto*, cz. III *Introdiction und Fuge. Allegro con moto*

KÜHMSTEDT Friedrich (1809–1858)

I Sonata — brak danych i materiału nutowego

II Sonata a op. 40 (publ. 1854) cz. I *Moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Finale. Fuga*

KARG-ELERT Sigfrid (1877–1933)

Sonata a op. 74 (1909) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Andante molto. Tempo di Ciacona*

LACHNER Franz Paul (1803–1890)

I Sonata f op. 175 (publ. 1877) cz. I *Allegro molto moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Fuge*, cz. IV *Andante con moto*

II Sonata in C op. 176 (publ. 1877) cz. I *Andante*, cz. II *Fantasie mit Fuge*, cz. III *Largo ma non troppo*

III Sonata a op. 177 (publ. 1877) cz. I *Adagio*, cz. II *Andantino*, cz. III *Allegro non troppo*, cz. IV *Variationen. Andante*

MARKULL Friedrich Wilhelm (1816–1887)

Fantasie über den Choral „Christus, der ist mein Leben” Es op. 23 (publ. 1855) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Allegro con moto*, cz. III *Allegro molto*, cz. IV *Allegro*

Sonate über den Choral „Nun danken alle Gott” F op. 56 (publ. 1855) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Andantino*, cz. III *Vivace*

MENDELSSOHN-BARTHOLDY Felix (1809–1847)

I Sonata f op. 65 (1844–1845) cz. I *Allegro moderato e serioso*, cz. II *Adagio*, cz. III *Andante. Recitativo*, cz. IV *Allegro assai vivace*

II Sonata c op. 65 (1844–1845) cz. I *Grave. Adagio*, cz. II *Allegro maestoso e vivace*, cz. III *Fuga. Allegro moderato*

III Sonata A op. 65 (1844–1845) cz. I *Con moto maestoso*, cz. II *Andante tranquillo*

IV Sonata B op. 65 (1844–1845) cz. I *Allegro con brio*, cz. II *Andante religioso*, cz. III *Allegretto*, cz. IV *Allegro maestoso e vivace*

V Sonata D op. 65 (1844–1845) cz. I *Andante. Andante con moto*, cz. II *Allegro maestoso*

VI Sonata d op. 65 (1844–1845) cz. I *Choral. Andante sostenuto. Allegro molto*, cz. II *Fuga. Sostenuto e legato*, cz. III *Finale. Andante*

MERKEL Gustav Adolf (1827–1885)

I Sonata d op. 30 (1857) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Allegro con fuoco*

II Sonata g op. 42 (1864) cz. I *Maestoso. Più moto*, cz. II *Adagio*, cz. III *Introdiction. Allegro assai. Fuge*

III Sonata c op. 80 (publ. 1880) cz. I *Moderato assai*, cz. II *Andante sostenuto*, cz. III *Allegro*

IV Sonata f op. 115 (publ. 1878) cz. I *Moderato assai*, cz. II *Adagio molto*, cz. III *Allegro con brio*

V Sonata d op. 118 (publ. 1878) cz. I *Allegro risoluto*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro risoluto*

VI Sonata e op. 137 (publ. 1880) cz. I „*Aus tiefer Noth schrei ich zu dir*” *Grave. Moderato*, cz. II *Adagio molto*, cz. III *Introduction — Allegro risoluto. Poco moderato*

VII Sonata a op. 140 (1880) cz. I *Moderato assai*, cz. II *Andante*, cz. III *Introduction – Allegro risoluto. Più moderato*

VIII Sonata h op. 178 (1885) cz. I *Moderato. Allegro*, cz. II *Adagio*, cz. III *Introduction — Moderato. Passacaglia — Moderato assai*

IX Sonata c op. 183 (publ. 1886) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro*

PIUTTI Karl (1846–1902)

I Sonata g op. 22 (publ. 1891) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Allegro pesante*, cz. III *Andantino grazioso*, cz. IV *Finale*

II Sonata e op. 27 — brak daty powstania i materiału nutowego

REGER Max (1873–1916)

I Sonata fis op. 33 (1899) cz. I *Allegro energico*, cz. II *Intermezzo — Sostenuto*, cz. III *Passacaglia — Andante con moto*

II Sonata d op. 60 (1901) cz. I *Improvisation — Allegro con brio*, cz. II *Invokation. Grave con duolo — Più mosso assai — Andante sostenuto*, cz. III *Introduction und Fuge. Allegro assai — Allegro energico*

RENNER Joseph (1868–1934)

I Sonata g op. 29 (publ. 1894) cz. I *Preludium — Allegro moderato*, cz. II *Romanze — Adagio non troppo*, cz. III *Fuge — Moderato*

II Sonata c op. 45 (publ. 1900) cz. I *Molto moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Passacaglia — Andante*

REUBKE Julius (1834–1858)

Sonata c „*Psalm 94*” (1857) *Grave — Larghetto — Allegro con fuoco — Adagio — Lento — Allegro — Allegro assai*

RHEINBERGER Josef Gabriel (1839–1901)

I Sonata c op. 27 (1869) cz. I *Preludium. Grave*, cz. II *Andante. Sostenuto*, cz. III *Finale.*

Fuge. Alla breve

Fantasia — Sonate (II Sonata) As op. 65 (1871) cz. I *Grave — Allegro*, cz. II *Adagio espressivo*, cz. III *Finale. Fuge. Allegro*

Pastoral — Sonate (III Sonata) G op. 88 (1870?, publ. 1875) cz. I *Pastorale. Con moto*, cz. II *Intermezo. Andante con moto*, cz. III *Fuge. Non troppo allegro*

IV Sonata a op. 98 (1876, publ.1877) cz. I *Tempo moderato*, cz. II *Intermezzo. Andantino*, cz. III *Fuga cromatica. Tempo moderato*

V Sonata fis op.111 (publ.1878) cz. I *Grave — Allegro moderato — Grave*, cz. II *Adagio non troppo*, cz. III *Allegro*

VI Sonata es op. 119 (1880, publ.1880) cz. I *Preludio. Andante*, cz. II *Intermezzo. Andantino amabile*, cz. III *Marcia religioso*, cz. IV *Fuga. Con moto*

VII Sonata f op. 127 (1882, publ.1882) cz. I *Preludio. Allegro non troppo*, cz. II *Andante*, cz. III *Finale. Vivo. Fuga. Moderato*

VIII Sonata e op. 132 (publ.1883) cz. I *Fuge. Adagio — Moderato*, cz. II *Intermezzo. Andantino*, cz. III *Scherzoso. Allegro molto*, cz. IV *Passacaglia. Molto moderato*

IX Sonata b op. 142 (publ.1885) cz. I *Preludium. Grave — Allegro moderato*, cz. II *Romanze. Andantino*, cz. III *Fantasia und Fuge. Tempo moderato — Allegro moderato*

X Sonata h op. 146 (1886) cz. I *Preludium und Fuge. Molto moderato*, cz. II *Thema mit Veränderungen. Andante*, cz. III *Fantasia und Finale. Quasi Adagio — Allegro non troppo*

XI Sonata d op. 148 (publ.1888) cz. I *Agitato. Allegro*, cz. II *Cantilene. Adagio*, cz. III *Intermezzo. Moderato*, cz. IV *Fuge. Con moto*

XII Sonata Des op. 154 (publ. 1889) cz. I *Phantasie. Maestoso lento — Allegro agitato*, cz. II *Pastorale. Andante*, cz. III *Introduction und Fuge. Lento — Con moto*

XIII Sonata Es op. 161 (publ. 1890) cz. I *Phantasie. Maestoso — Adagio — Maestoso*, cz. II *Canzona. Allegretto*, cz. III *Intermezzo. Largo*, cz. IV *Fuge. Allabreve*

XIV Sonata C op. 165 (publ. 1891) cz. I *Preludium. Maestoso — Poco più mosso*, cz. II *Idylle. Andantino*, cz. III *Toccata. Allabreve*

XV Sonata D op. 168 (1891) cz. I *Phantasie. Andante amabile*, cz. II *Adagio*, cz. III *Introduction und Ricercare. Maestoso — Con moto*

XVI Sonata gis op. 175 (publ. 1893) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Skandinavisch. Andante*, cz. III *Introduction und Fuge. Con moto*

Fantasia Sonata (XVII Sonata) H op. 181 (1894) cz. I *Fantasia. Moderato grave*, cz. II *Intermezzo. Molto andante*, cz. III *Introduction und Fuge. Grave*

XVIII Sonata A op. 188 (publ. 1897) cz. I *Phanstasie. Grave*, cz. II *Capriccio. Agitato*, cz. III *Idylle. Andantino pastorale*, cz. IV *Finale. Con moto*

XIX Sonata g op. 193 (publ. 1899) cz. I *Preludium. Molto moderato, ma energico*, cz. II *Provençalisch. Andantino*, cz. III *Introduction und Finale. Grave — Con moto*

XX Sonata F op. 196 (publ. 1901) cz. I *Preludium. Lento maestoso*, cz. II *Intermezzo. Adagio*, cz. III *Pastorale. Andantino*, cz. IV *Finale. Con moto*

RITTER August Gottfried (1811–1855)

I Sonata d op. 11 (1845) *Allegro — Andante — Allegro — Andante con moto — Allegro*

II Sonata e op. 19 (publ.1850) *Rasch und entschlossen — Ruhige Bewegung — Rasch und feurig*

III Sonata a op. 23 (publ. 1855) *Rasch — Recitative — Nicht schleppend — Rasch — Entschlossen*

IV Sonata A op. 31 (1855) *Wariacje i fuga na temat patriotycznego hymnu: „Wien Neerlandisch bloed” — brak materiału nutowego*

RUDNICK Wilhelm (1850–1927)

I Sonata G op. 44 (publ. 1899) *Motiv*: „*Allein Gott in der Höh' sei Ehr*” cz. I *Allegro*, cz. II *Trio. Andante*, cz. III *Finale. Allegro*

II Sonata D op. 49 (publ. 1900–1902) *Motiv*: „*Jerusalem du hochgebaute Stadt*” cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro marcato*

III Sonata d op. 51 (publ. 1902) *Motiv*: „*O heil'ger Geist, kehre bei uns ein*” und „*Wie schön leuchtet uns der Morgenstern*” cz. I *Sehr ruhig*, cz. II *Trio pastorale. Moderato*, cz. III *Fuge*

IV Sonata g op. 58 (1905) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Andante*, cz. III *Fuge. Tempo moderato*

V Sonata d op. 62 (1911) cz. I *Maestoso*, cz. II *Andante cantabile*, cz. III *Finale. Allegro moderato*

SCHUMANN Camillo (1872–1946)

I Sonata d op. 12 — brak daty powstania i materiału nutowego

II Sonata B op. 16 — brak daty powstania i materiału nutowego

III Sonata c op. 29 (publ. 1906) cz. I *Allegro ma non troppo*, cz. II *Un poco Adagio cantabile*, cz. III *Introduction und Fuge. Grave — Allegro moderato*

IV Sonata F op. 67 — brak daty powstania i materiału nutowego

V Sonata g op. 40 (w manuskrypcie op. 87, publ. 1910) cz. I *Moderato*, cz. II *Adagio religioso*, cz. III *Canon. Un poco animato*, cz. IV *Fuge. Allegro ma non troppo*

VI Sonata a op. 110 — brak daty powstania i materiału nutowego

WAGNER Fritz (1870–1929)

Sonata d op. 10 (publ. 1908) cz. I *Kräftig bewegt*, cz. II *Adagio*, cz. III *Introduction und Fuge. Maestoso — Nicht zu langsam*

WERMANN Oskar Friedrich (1840–1906)

Drei Orgelsätze zum Concertgebrauch in Form einer Sonate g op. 45 (*I Sonata*) — brak daty powstania i materiału nutowego

II Sonata c op. 70 — brak daty powstania i materiału nutowego

Sonata pastorale D op. 114 (*III Sonata*), (publ. 1889) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Pastorale. Larghetto*, cz. III *Recitativ und Fuge*

WOLFRUM Karl (1856–1937)

I Sonata f op. 4 (publ. 1891) cz. I *Introduction. Andante quasi recitante — Allegro moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Breites Choraltempo. Fuge. Allegro moderato*

II Sonata c op. 12 (data powstania lub publikacji — brak danych) cz. I *Mesto e misterioso*, cz. II *Sonus (Venite exultemus). Largo espressivo*, cz. III *Fuge. Largo — Vivo*

III Sonata F op. 15 (1900) cz. I *Tempo di marcia pomposa*, cz. II *Adagio sostenuto*, cz. III *Freierlich „Dir, dir, Jehova”*, cz. IV *Larghetto* — brak materiału nutowego

WOLFRUM Philipp Julius (1854–1919)

I Sonata b op. 1 (publ. 1879) cz. I *Ziemlich bewegt*: „*Wen Stündlein vorhanden ist*”, cz. II *Sehr getragen*: „*Mein Sünd mich werden Kränken sehr*”, cz. III *Choraltempo, doch nicht scheppend: Fuge, im Zeitmass des Choral*: „*Ich bin ein Glied an deinem Leib*” — brak materiału nutowego

II Sonata E op. 10 (publ. 1882) cz. I *In moto moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Fuge. Un poco vivace*

III Sonata f op. 14 (publ. 1880) cz. I *Un poco grave* — *L'istesso tempo ma tranquillo*, cz. II *Adagio*, cz. III — bez nazwy i oznaczenia tempa

VOLCKMAR Wilhelm (1812–1887)

Orgelsonate C (*Festsonate nach den Melodien: „Heil im dir Siegerkranz“ und „Wacht am Rhein“*) op. 371 (publ. 1879), cz. I *Andante* — *Allegro moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro moderato*

Orgelsonate cis (Psalm 61, V. 2–4) op. 373 (publ. 1879), cz. I *Allegro moderato* (V. 2), cz. II *Andantino con moto* (V. 3), cz. III *Finale. Allegro* (V. 4)

Orgelsonate As op. 144 (publ. 1865) — brak materiału nutowego

Orgelsonate c op. 372 — brak daty powstania i materiału nutowego

Autor 20 sonat organowych — o pozostałych brak danych i materiału nutowego

Aneks 2. Feliks Mendelssohn-Bartholdy — sonaty organowe op. 65 (1844–1845)

I Sonata f-moll:

cz. I *Allegro moderato e serioso* (dwuczęściowa forma imitacyjna z użyciem w części drugiej chorału *Was mein Gott will, das'g scheh allzeit*)

cz. II *Adagio* (forma AA₁A₂ — części rozwijane na bazie wspólnego motywu)

cz. III *Andante. Recitativo*

cz. IV *Allegro assai vivace* (forma ABKoda)

II Sonata c-moll:

cz. I *Grave. Adagio* (forma AA₁A₂)

cz. II *Allegro maestoso e vivace* (forma AA₁A₂),

cz. III *Fuga. Allegro moderato* (forma trzyczęściowa z przekształceniami harmonicznymi i swobodnymi polifonicznymi tematami)

III Sonata A-dur:

cz. I *Con moto maestoso* (forma ABA₁; część B jest trzyczęściową fugą chorałową z użyciem chorału *Aus tiefer Noth ich zu dir*)

cz. II *Andante tranquillo* (forma ABA₁)

IV Sonata B-dur:

cz. I *Allegro con brio* (forma ABA₁ — w A₁ sumowanie motywiki z A i B)

cz. II *Andante religioso* (forma ABA₁)

cz. III *Allegretto* (forma ABA₁)

cz. IV *Allegro maestoso e vivace* (forma ABA₁; część B to fugato)

V Sonata D-dur:

cz. I *Andante. Andante con moto* (forma AA₁)

cz. II *Allegro maestoso* (układ rondowy ABA₁B₁A₂)

VI Sonata d-moll:

cz. I *Choral. Andante sostenuto* (chorał *Vater unser im Himmelreich* i 5 wariacji chorałowych)

cz. II *Fuga. Sostenuto e legato* (trzyczęściowa forma z przekształceniami harmonicznymi z tematem opartym na czole chorału)

cz. III *Finale. Andante*

Aneks 3. August Gottfried Ritter — sonaty organowe

I Sonata d-moll op. 11 (1845) jednoczęściowa w formie allegra sonatowego:

Ekspozycja: *Allegro* (T₁), *Andante* (T₂)

Przetworzenie: *Allegro* — dwutematowa fuga I typu

Repryza: *Andante con moto* (T₂), *Allegro* (koda)

II Sonata e-moll op. 19 (publikacja 1850) w formie ABA₁:

A — *Rasch und entschlossen* — zbudowana z dwóch kontrastujących odcinków: a, b

B — *Ruhige Bewegung* — układ rondowy (ABA₁CA₂)

A₁ — *Rasch und feurig* — oparta na motywie odcinka „b” o wirtuozowskim charakterze

III Sonata a-moll op. 23 (publikacja 1855, dedykacja F. Liszt) jednoczęściowa w układzie allegra sonatowego z użyciem formy wariacyjnej w przetworzeniu i fugi w repryzie: *Rasch* — *Recitative* — *Nicht schleppend* — *Rasch* — *Entschlossen*

IV Sonata A-dur op. 31 (1855)

Ruhig und heiter — *Frisch und kraftig* (Wariacje i fuga na temat holenderskiego hymnu patriotycznego *Wien Neerlandisch bloed*)

Aneks 4. Sonaty organowe kompozytorów angielskich, belgijskich i szwedzkich

Sonaty kompozytorów angielskich

ALEXANDER Alfred (1844–?)

Sonata d (publ. 1891) cz. I *Allegro*, cz. II *Adagio*, cz. III *Introduction and Fugue. Allegro moderato*

ANDREWS Mark (1875–1939)

I Sonata a op. 17 (publ. 1906) cz. I *Allegro molto*, cz. II *Adagio*, cz. III *Alla Marcia*

II Sonata c (publ. 1912) cz. I *Allegro*, cz. II *Evensong. Adagio cantabile*, cz. III *Scherzo. Allegro con brio*, cz. IV *Finale. Adagio — Allegro*

BAIRSTOW Edward C. (1874–1946)

Sonata Es (1937) cz. I *Andante serioso ma con moto*, cz. II *Allegro gracioso*, cz. III *Maestoso*

BLAIR Hugh (1862–1932)

Sonata G op. 18 (publ. 1908) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Lento sostenuto*, cz. III *Allegro con brio*

BALLERBY Edward Johnson (1858–1940)

Sonata d op. 27 (b.d.) cz. I *Allegro Pomposo*, cz. II *Tranquillo*, cz. III *Introduction and Passacaglia* — brak materiału nutowego

BEST William Thomas (1826–1897)

Sonata d (b.d.) cz. I *Adagio*, cz. II *Romanza*, cz. III *Finale* — brak materiału nutowego

BUCK Percy C. (1871–1947)

I Sonata Es op. 3 (1896) cz. I *Fantasie. Maestoso — Con moto*, cz. II *Variationen. Andante*, cz. III *Introduktion und Fuge. Adagio Maestoso — Non troppo lento*

II Sonata D op. 9 (publ. 1902) cz. I *Fantasie. Poco lento, non troppo forte*, cz. II *Cantilene. Andante non troppo*, cz. III *Finale, quasi Rondo. Non troppo lento*

ELGAR Edward (1857–1934)

I Sonata G op. 28 (1892, publ. 1896) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Allegretto*, cz. III *Andante espressivo*, cz. IV *Presto (comodo)*

II Sonata B op. 87a (Severn Suite op. 87, aranżacja na organy I. Atkins) cz. I *Introduction. Pomposo*, cz. II *Toccata. Allegro molto*, cz. III *Fugue. Andante*, cz. IV *Cadenza*, cz. V *Coda* (rok aranżacji — 1933)

FAULKNES William (1863–1933)

I Sonata — brak danych i materiału nutowego

II Sonata a op. 106 (publ. 1909) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Finale. Allegro moderato*

GREY Charles John (1849–1923)

Sonata A (b.d.) cz. I *Introduction*, cz. II *Marche Funébre*, cz. III *Finale* — brak materiału nutowego

Sonata g (b.d.) cz. I *Introduction*, cz. II *Pastorale*, cz. III *Finale*

HAIGH Thomas (1875–1927)

Sonata Es (b.d.) cz. I *Allegro giusto*, cz. II *Canzone*, cz. III *Finale* — brak materiału nutowego

HALSEY Ernest (1876–1939)

Sonata g op. 36 (b.d.) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante Espressivo*, cz. III *Toccata* — brak materiału nutowego

HARWOOD Basil (1859–1949)

I Sonata cis op. 5 (1886, publ. 1890) cz. I *Allegro appassionato*, cz. II *Andante*, cz. III *Maestoso* — *Con moto*

II Sonata fis op. 26 (1912) cz. I *Lento*, cz. II *Allegretto*, cz. III *Allegro*, cz. IV *Arietta*

HAYNES Battison Walter (1859–1900)

Sonata d op. 11 (publ. 1883) cz. I *Largo* — *Allegro risoluto*, cz. II *Andante cantabile*, cz. III *Scherzoso. Allegro*, cz. IV *Finale. Allegro*

HOLLOWAY Frederick William (1873–1954)

Sonata g op. 37 (b.d.) cz. I *Allegro molto*, cz. II *Andantino semplice*, cz. III *Finale. Fugato. Allegro*

HOPKINS Edward J. (1818–1901)

Sonata A (1882, publ. 1886) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Adagio cantabile*, cz. III *Allegro finale („Jubilee”)*

IVIMEY John William (1868–1961)

Sonata D op. 10 (publ. 1922) cz. I *Moderato*, cz. II *Intermezzo*, cz. III *Finale*

KING Olivier (1855–1923)

Sonata d op. 71 (publ. 1891) *Prelude, Variationes and Toccata, on a German Chorale*

LEMARE Edwin Henry (1865–1934)

Sonata F op. 95 (publ. 1914) cz. I *Maestoso*, cz. II *Largo*, cz. III *Scherzo*, cz. IV *Intermezzo*, cz. V *Finale* — brak materiału nutowego

LYON James (1872–1949)

II Sonata e op. 50 (b.d.) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Soliloquy*, cz. III *Finale. Allegro*

I i III Sonata — brak danych i materiału nutowego

PEACE Albert Lister (1844–1912)

I Sonata da Camera d (publ. 1891) cz. I *Allegro*, cz. II *Romanza. Andante cantabile*, cz. III *Allegro maestoso*

II Sonata da Camera c (publ. 1893) cz. I *Allegro con fuoco*, cz. II *Andante con moto, alla Marcia*, cz. III *Un poco meno mosso*

III Sonata da Camera g (publ. 1897) cz. I *Allegro*, cz. II *Cantilena*, cz. III *Finale. Allegro vivace*

ROWLEY Alec (1892–1958)

Sonata (publ. 1958) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante quasi moderato*, cz. III *Scherzando*, cz. IV *Moderato* — *Allegro ma non troppo* (Homage to Julius Reubke)

Sonatina (publ. 1959) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Larghetto*, cz. III *Allegro leggiero*, cz. IV *Allegretto*

SPEER Charlton Templeman (1859–1921)

Sonata (b.d.) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Adagio*, cz. III *Finale* — brak materiału nutowego

STANFORD Charles Villers (1852–1924)

I Sonata F op. 149 (publ. 1917) cz. I *Allegro*, cz. II *Tempo di Minuetto. Allegro*, cz. III *Allegro maestoso (Come prima)*

II Sonata „Eroica” g op. 151 (publ. 1917) cz. I *Rheims. Allegro moderato*, cz. II *Adagio molto. Tempo di Marcia Solenne*, cz. III *Verdun. Allegro moderato*

III Sonata „Britannica” d op. 152 (publ. 1918) cz. I *St. Mary. Allegro non troppo ma con fuoco*, cz. II *Benedictus. Larghetto*, cz. III *Hanover. Allegro molto e ritmico*

IV Sonata „Celtica” c op. 153 (1918, publ. 1920) cz. I *Allegro molto Moderato*, cz. II *Thema con Variazioni. Allegretto*, cz. III *St. Patrick's Breastplate. Allegro maestoso*

V Sonata A Quasi una Fantasia op. 159 (1918, publ. 1921) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Allegro non troppo*, cz. III *Allegro*

THORNE Edward H. (1834–1916)

Sonata f — brak danych i materiału nutowego

WOLSTENHOLME William (1865–1931)

Sonata D op. 8 nr 1 (In the Style of Handel) *Introduction — Largo*, brak materiału nutowego

Sonaty kompozytorów belgijskich

CALLAERTS Joseph (1830–1901)

I Sonata c (publ. 1908) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante cantabile*, cz. III *Finale. Allegro con brio*

II Sonata A (publ. 1908) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante cantabile*, cz. III *Marche Pontificale. Allegro*

JONGEN Joseph (1873–1953)

Sonata Eroica (1930) *Modéré — Allegro — Moderato — Eroico — Moderato assai*

LEMMENS Jacques-Nicolas (1823–1881)

Sonate Pontificale d (I Sonata), (1874) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Marche Potificale*, cz. IV *Fuga. Fanfare*

Sonate o Filii e (II Sonata), (1874) cz. I *Prelude. Allegro non troppo*, cz. II *Cantabile. Andante*, cz. III *Fuga. Allegro con fuoco*

Sonate Pascale a (III Sonata), (1874) cz. I *Allegro*, cz. II *Adoration. Andante sostenuto*, cz. III *Finale „Alleluja”. Maestoso recitando — Allegro*

MAILLY Alphonse (1833–1918)

Sonata d op. 1 (1871, publ. 1871) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro con brio*

MOULAERT Raymond (1875–1962)

Sonata d (publ. 1907) cz. I *Preludio. Con fantasia*, cz. II *Andante con moto*, cz. III *Fuga. Allegro moderato*

TINEL Edgar (1854–1912)

Sonata g op. 29 (1887) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante sostenuto*, cz. III *Allegro moderato*

Sonaty kompozytorów szwedzkich

LINDBERG Oskar (1887–1955)

Sonata g op. 23 (1924) — brak materiału nutowego

OLSSSEN Otto (1897–1964)

Sonata E op. 38 (1910) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Meditation — fugue. Andante*, cz. III *Finale. Allegro con brio* — brak materiału nutowego

Sonata e (1900) *Allegro* — brak materiału nutowego

Aneks 5. Sonaty kompozytorów francuskich, włoskich i amerykańskich

Sonaty kompozytorów francuskich

CLAUSSMAN Aloys (1850–1926)

I Sonata d op. 44 (publ. 1906) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Andante sostenuto*, cz. III *Final. Allegro*
II Sonata B op. 46 (publ. 1906) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Adagio molto*, cz. III *Allegro non troppo*

FLEURET Daniel (1869–1915)

I Sonata c op. 10 (publ. 1890) cz. I *Allegro maestoso. Choral. Lento ma nono troppo*, cz. II *Andante non troppo*, cz. III *Toccata. Allegro molto*

II Sonata — brak danych i materiału nutowego

GUILMANT Alexandre (1837–1911)

I Sonata d op. 42 (1875) cz. I *Introduction et Allegro*, cz. II *Pastorale. Andante quasi Allegretto*, cz. III *Final. Allegro assai*

II Sonata D op. 50 (1876) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Larghetto*, cz. III *Allegro vivace*

III Sonata c op. 56 (1883) cz. I *Preludio. Allegro maestoso con fuoco*, cz. II *Adagio molto*, cz. III *Fuga. Allegro*

IV Sonata d op. 61 (1885) cz. I *Allegro assai*, cz. II *Andante*, cz. III *Menuetto. Allegretto*, cz. IV *Finale. Adagio — Allegro vivace con fuoco*

V Sonata c op. 80 (1885) cz. I *Allegro apassionato*, cz. II *Adagio. Adagio con molto espressione*, cz. III *Scherzo. Allegro*, cz. IV *Recitativo. Andante*, cz. V *Choral et Fugue. Allegro*

VI Sonata h op. 86 (1897) cz. I *Allegro con fuoco*, cz. II *Meditation. Andante quasi Adagio*, cz. III *Fugue et Adagio. Allegretto — Adagio*

VII Sonata F op. 89 (1902) cz. I *Entrée. Tempo di Marcia, maestoso*, cz. II *Lento assai*, cz. III *Intermezzo. Allegretto*, cz. IV *Andante sostenuto*, cz. V *Finale. Allegro*

VIII Sonata A op. 91 (1911) cz. I *Introduction et Allegro risoluto. Andante — Allegro risoluto*, cz. II *Adagio con affetto*, cz. III *Scherzo vivace*, cz. IV *Andante sostenuto*, cz. V *Intermède et Allegro con brio. Lento molto — Allegro con brio*

LORET Clement (1833–1909)

Sonata b op. 25 (1889) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Andante*, cz. III *Finale. Allegro vivace*

SALOMÉ Théodore (1834–1896)

Sonata c op. 25 (publ. 1884) cz. I *Adante maestoso — Allegro risoluto*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro con moto*

TOMBELLE Fernand de la (1854–1928)

I Sonata e op. 23 (b.d.) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante*, cz. III *Toccata. Allegro*

II Sonata fis op. 33 (b.d.) cz. I *Allegro*, cz. II *Adagio*, cz. III *Finale. Allegro*

Sonaty kompozytorów włoskich

BAS Giulio (1874–1929)

Sonata F (publ. 1909) cz. I *Moderato*, cz. II *Lento, doloroso*, cz. III *Vivissimo*, cz. IV *Mosso*

BOSSI Marco Enrico (1861–1925)

I Sonata d op. 60 (1888) cz. I *Allegro non troppo*, cz. II *Larghetto*, cz. III *Finale. Toccata (Ciacona)* — brak materiału nutowego*II Sonata f* op 71 (1894) cz. I *Allegro giusto*, cz. II *Poco andante, quasi adagio*, cz. III *Grave* — *Allegro*

BOTTAZZIO Luigi (1845–1924)

Sonata d op. 210 (publ. 1914) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro con spirito*

CAPOCCI Filippo (1840–1911)

I Sonata d (b.d.) cz. I *Andante un poco mosso*, cz. II *Andantino*, cz. III *Allegro maestoso**II Sonata* (b.d.) cz. I *Preludio. Moderato e maestoso*, cz. II *Cantabile*, cz. III *Fuga. Moderato* — brak materiału nutowego*III Sonata g* (publ. 1888) cz. I *Allegro*, cz. II *Larghetto*, cz. III *Minuetto. Allegretto*, cz. IV *Finale. Allegro con spirito**IV Sonata Es* (b.d.) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante*, cz. III *Fuga. Allegro**V Sonata* (b.d.) cz. I *Sostenuto* — *Andante mosso*, cz. II *Larghetto*, cz. III *Fuga. Allegro giusto* — brak materiału nutowego*VI Sonata E* (publ. 1908) cz. I *Allegro moderato* — *Animato*, cz. II *Andantino espressivo*, cz. III *Thema et Variations*

FUMAGALLI Polibio (1830–1900)

Sonata B op. 253 (b.d.) cz. I *Andante maestoso* — *Allegro giusto*, cz. II *Adagio religioso*, cz. III *Ultimo tempo* — brak materiału nutowego*Sonata D* op. 269 (b.d.) cz. I *Moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Finale* — *Fugato* — brak materiału nutowego*Sonata e* op. 290 (b.d.) cz. I *Moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Finale* — brak materiału nutowego

TEBALDINI Giovanni (1864–1952)

Sonata d op. 26 (b.d.) cz. I *Allegro sostenuto*, cz. II *Adagio*, cz. III *Allegretto quasi scherzoso*, cz. IV *Allegro sostenuto*

Sonaty kompozytorów amerykańskich

BECKER René-Louis (1882–1956)

I Sonata g op. 40 (publ. 1912) cz. I *Preludium festivum*, cz. II *Dialogue*, cz. III *Scherzo*, cz. IV *Player. Andante ma con moto*, cz. V *Toccata. Con brio**II Sonata F* op. 41 (publ. 1912) cz. I *Prelude. Moderato*, cz. II *Pastorale. Andante quasi moderato*, cz. III *Finale Allegro con anima**III Sonata E* op. 43 (publ. 1913) cz. I *Prelude. Andante maestoso*, cz. II *Adoration. Adagio sostenuto*, cz. III *Toccata. Allegro vivo*

BOROWSKI Felix (1872–1956)

I Sonata a (1904, publ. 1904) cz. I *Allegro ma non troppo*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro con fuoco*

II Sonata C (publ. 1906) cz. I *Allegro*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegro con spirito*

III Sonata d (publ. 1924) cz. I *Allegro con spirito*, cz. II *Intermezzo. Allegretto*, cz. III *Andante*, cz. IV *Andante maestoso — Allegro brillante*

BUCK Dudley (1839–1909)

Grand Sonata (I Sonata) Es op. 22 (publ. 1868) cz. I *Allegro con brio*, cz. II *Andante espressivo*, cz. III *Scherzo. Vivace non troppo*, cz. IV *Finale. Allegro maestoso*

II Sonata g op. 77 (publ. 1877) cz. I *Allegro moderato ma energico*, cz. II *Adagio molto espressivo*, cz. III *Allegro vivace non troppo*

DUNHAM Henry Morton (1853–1929)

I Sonata g op. 10 (publ. 1882) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Adagio*, cz. III *Allegro molto*

II Sonata f op. 16 (publ. 1891) cz. I *Introduktion and Fugue. Moderato con energico*, cz. II *Adagio. Adagio e sostenuto*, cz. III *Finale. Allegro*

JEPSON Harry Benjamin (1870–1952)

Sonata g (publ. 1913) cz. I *Allegro maestoso*, cz. II *Recitativo. Lento*, cz. III *Giocososo*, cz. IV *Finale. Allegro energetico*

LYNES Frank (1858–1913)

Sonata C op. 49 (publ. 1907) cz. I *Allegro*, cz. II *Pastoral*, cz. III *Larghetto*, cz. IV *Finale. Allegretto*

PARKER Horatio (1863–1919)

Sonata Es op. 65 (1908) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Allegretto*, cz. IV *Fuga — brak materiału nutowego*

ROGERS James Hotchkiss (1857–1940)

I Sonata e (1910) cz. I *Allegro con brio*, cz. II *Adagio*, cz. III *Scherzo. Vivace ma non troppo*, cz. IV *Interludio. Moderato*, cz. V *Fuga. Allegro*

II Sonata d (1921) — brak materiału nutowego

III Sonata (publ. 1923) cz. I *Allegro con brio*, cz. II *Capriccio. Vivace, ma non troppo*, cz. III *Cantabile. Lento*, cz. IV *Passacaglia. Allegro*

YON Pietro A. (1886–1943)

I Sonata E (publ. 1916) cz. I *Allegro con spirito impetuoso*, cz. II *Adagio ma non troppo*, cz. III *Minuetto. Andante mosso*, cz. IV *Thema e Variazioni*

II Sonata „Cromatica” e (publ. 1917) cz. I *Andante rustico*, cz. II *Adagio triste*, cz. III *Fantasia e Fuga. Andante mosso*

III Sonata „Romantica” g (publ. 1922) cz. I *Introduzione ed Allegro*, cz. II *Adagio*, cz. III *Finale. Largamente come prima*

Aneks 6. Sonaty kompozytorów duńskich, austriackich, holenderskich i polskich

Sonaty kompozytorów duńskich

HARTMANN Johan Peter Emilius (1805–1900)

Sonata g op. 58 (1855) cz. I *Allegro marcato*, cz. II *Andantino*, cz. III *Passions — Intermezzo. Lento*, cz. IV *Allegro poco agitato*

KRYGELL Johann Adam (1835–1915)

Sonata Fis „Appassionata” op. 57 (publ. 1904) cz. I *Andante — Allegro non troppo*, cz. II *Adagio doloroso*, cz. III *Finale. Vivace maestoso*

Sonaty kompozytorów austriackich

PREAMBAUR Josef (1848–1923)

Sonata G op. 51 (publ. 1893) cz. I *Andante con moto*, cz. II *Moderato arioso*, cz. III *Allegro*

THUILLE Ludwig (1861–1907)

Sonata a op. 2 — brak daty powstania i materiału nutowego

Sonaty kompozytorów holenderskich

EIJKEN Johan Albert van (1822–1868)

I Sonata c op. 13 (na temat chorału *Befehl du deine Wege*), (publ. 1854) cz. I *Moderato*, cz. II *Intermezzo. Allegro maestoso*, cz. III *Fuga. Allegro moderato**II Sonata d* op. 15 (publ. 1854) cz. I *Allegro con brio e con fuoco*, cz. II *Adagio*, cz. III *Finale. Allegro con brio**III Sonata a* op. 25 (b.d.) cz. I *Allegro energico*, cz. II *Andante*, cz. III *Finale. Allegro maestoso*

Sonaty kompozytorów polskich

KARCZYŃSKI Aleksander (1882–1973)

Sonata b op. 38 (około 1930, publ. 2005) cz. I *Grave. Allegro moderato*, cz. II *Adagio di molto*, cz. III *Allegro con brio*

SURZYŃSKI Mieczysław (1866–1924)

Sonata d op. 34 (publ. 1903) cz. I *Allegro moderato*, cz. II *Andante*, cz. III *Finale. Allegretto non troppo*

STRESZCZENIE

Podjęty temat romantycznej sonaty organowej ma cechy ogólnego, szerokiego spojrzenia na tytułowy problem. Stanowi więc poszerzoną informację o jej stanie. W szczególności poruszane zagadnienia obejmują następujące aspekty: listy sonat w ujęciu narodowym ich twórców, granice czasowe romantycznej sonaty organowej, rodzaje budowy cyklu sonatowego, charakterystykę form używanych w częściach cyklu i ich rozmieszczenie w różnych jego wariantach oraz wnioski końcowe. Tekst uzupełniają aneksy i tabele ilustrujące omawiane zagadnienia.

W trakcie poszukiwań zidentyfikowanych zostało 246 sonat, z których niespełna 70% poddano oglądowi analitycznemu. W odniesieniu do pozostałych utworów niedostępny okazał się sam materiał nutowy. Dominującą rolę w powstaniu i procesie rozwojowym romantycznej sonaty organowej odegrali kompozytorzy niemieccy. Ich sonaty to ponad połowa wszystkich zidentyfikowanych utworów. Prekursorami byli dwaj z nich: Felix Mendelssohn-Bartholdy i August Ritter. Propozycja budowy cyklu i cechy ich sonat wyznaczyły kierunek rozwoju tej formy, co potwierdzają utwory innych twórców niemieckich a także kompozytorów innych narodowości. Znaczącą grupę kompozytorów tworzących sonaty organowe stanowią autorzy angielscy (41 sonat, 26 twórców), natomiast skromnie prezentuje się lista kompozytorów francuskich. W innych krajach powstało niewiele sonat nielicznych autorów. Są też kraje, w których w ogóle nie znaleziono sonat organowych. Niniejszy artykuł jest pierwszą w polskiej literaturze próbą ogólnego opisu zagadnienia romantycznej sonaty organowej.

SŁOWA KLUCZOWE: sonata, organy, romantyzm, twórcy, cykl sonatowy, formy w częściach cyklu

ABSTRACT

The overview of the Romantic organ sonata

The subject matter of the Romantic organ sonata is viewed in the article from a general, wide perspective, therefore providing additional background concerning its status. In particular, the issues discussed include the following aspects: lists of sonatas with nationalities of their composers, time limits of the Romantic organ sonata, kinds of sonata cycle structure, specific characteristics of forms applied in the particular parts of the cycle and their location within its different variants, as well as the final conclusions. The text is completed with the annexes and tables which illustrate the issues discussed.

During the research 246 sonatas had been identified, of which nearly 70% were analyzed. The note transcription of the remaining works proved unavailable. The key role in the emergence and development of the Romantic organ sonata was played by German composers. Their sonatas make over a half of all the identified pieces. The predecessors were: Felix Mendelssohn-Bartholdy and August Ritter. Their suggested cycle structure and the features of their organ sonatas defined the direction of the genre's development, which was confirmed by the works of other German composers, as well as those of other nationalities. The significant group of composers writing organ sonatas is made by British authors (41 sonatas, 26 composers), whereas the list of French creators is rather short. In other countries there were few composers who wrote a small number of sonatas. There are also countries in which not a single organ sonata was found. This article is the first attempt to present the overview of the Romantic organ sonata in Polish professional literature.

KEYWORDS: sonata, organs, Romanticism, composers, sonata cycle, forms in cycle parts